

TERZİ BABA'nın TASAVVUF ANLAYIŞI

Prof.Dr. Abdulkuddüs BİNGÖL (*)

Türklerin IX. asırdan itibaren kendi arzularıyla İslâm dinini kabul etmeleri hem kültür tarihimiz, hem de toplumsal hayatımız bakımından bir dönüm noktası teşkil eder. Bundan sonradır ki, toplumumuzda İslâm Kültürü ve Medeniyeti çerçevesinde yepyeni bir düşünce tarzı doğmuş ve buna bağlı olarak da yeni bir hayat şekli ortaya çıkmıştır. Çünkü bu ilk dönemlerde bir yandan İslâm dininin özünden kaynaklanan etkenler, bir yandan da din dışı etkenler sür'atle gelişen bir düşünce faaliyetini adetâ zorlu kılmıştır. İslâm uygarlığının ortak mirası olarak başlıca düşünce hareketleri, kelâm, tasavvuf ve felsefe üçlüsü halinde, işte bu faaliyetler sonucunda doğmuştur. Bilahare Osmanlılara geçen bu üçlü, medrese programlarında da yer almıştır. Medrese öğrenimini gören Osmanlı aydınları, bir yandan bu disiplinler üzerinde bilgi sahibi olurken, öte yandan onların büyük bir kısmı nitelikleri farklı da olsa, bu alanlarda eserler ortaya koyacak kadar uzmanlaşıyorlardı. Kültür tarihimiz bunun sayısız örnekleriyle doludur ve maalesef bu 600 yıllık geçmiş öylece el değmemiş bir alan olarak durmaktadır.

Halk ise bu düşünce hareketlerini "mezhep" ve "tarikat" yoluyla tanıma şansını buluyordu. Bunlardan "mezhep" kelâmî düşünce tarzını, "tarikat" ise tasavvufî düşünce tarzını temsil ediyordu.

Hemen belirtelim ki, İslâm düşüncesinin mezhep ve tarikatlar yoluyla halk yığınlarınınca benimsenmiş biçimi, "basit bir dünya görüşü" değildir. Aksine bu, sayın Prof.Dr.Küvel'inde ifade ettikleri gibi kelâm, tasavvuf ve felsefe gibi üç kaynaktan beslenen, yüksek düzeyden bilgelik severce bir hareketin halka inmiş ve sinmiş biçimidir. Halk bu yollarla eğitilmiş, götürülmüş ve yönetilmiştir. Özellikle tasavvuf, çoğu kez halkın kendi öz diliyle edebiyatta yansıyarak, Dergâh, Tekke, Zaviye gibi kuruluşlarda yol arayan - yol gösteren ilişkisi çerçevesinde ve tarikat yolu ve yordamıyla en önemli eğitim vasıtalarından biri olma durumuna geçmiştir. Bundan dolayıdır ki, tasavvuf denince müslümanların çoğunun aklına bir takım felsefi mütalaalar değil, belli bir hayat tarzı ve bu tarzı yaşayan insanlar gelir. Çünkü, tasavvufun belirgin özelliği, bir felsefi düşünce sisteminin savunuculuğunu yapmak değil, dünyaya karşı belli bir tavır takınmak ve bu tavra uygun bir hayat yaşamak olmuştur.

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Bu özellikleriyle tasavvuf hareketi, islâm düşüncesi tarihinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Hatta denilebilir ki, islâm düşüncesine genişlemesine ve derinliğine tasavvuf kadar tesir etmiş başka bir ilim ve fikir hareketi çok azdır. Müslüman Türk toplumu, ruhî ve mânevî değerlerinin çoğunu tasavvufa borçludur. İslâm düşüncesine mânevîlik veren de yine bu hareket olmuştur. Çünkü tasavvuf dini yalnız bir takım kaideler yekûnu olarak almayıp, onu derunî mânâsına nüfuz etmeğe çalışmış, mânevî hayatı maddî hayata üstün kılarak, Allah'la kul arasındaki münasebeti derûnileştirmek yolunda gayret sarfetmiştir.

İşte, tek ve son gâye olan Allah'a yaklaşmanın ve O'na ulaşmanın kelâmcıların yaptıkları gibi bir takım mantıkî ispatlarla değil, sufi metodlarıyla mümkün olacağı görüşünü benimseyerek "yola giren"lerden birisi de **TERZİ BABA**'dır. (1779-1848) yılları arasında yaşayan Terzi Baba, kırk yaşlarına doğru Nakşibendî tarikatına intisap etmiş, Mevlâna Halid-i Bağdadâ'nın halifesi olmuştur. Vefatına kadar Erzincan'da irşad görevini yerine getirmiştir. Sanatkâr olduğu için uzun süren bir tahsil hayatının olmadığı sanılıyor. Kendisi de, o günkü tahsil hayatının bir gereği olan Arapçayı bilmediğini ve ayrıca âlim olmadığını Kenzû'l-Fütuh'unda söylemektedir. Bununla beraber O'nun engin mânevî kültüre sahip bir ârif, bir mürid olduğunda da şüphe yoktur. Eserinin muhtevası ve müridleriyle bunu kanıtlamaktadır.

Terzi Baba'nın fikirlerini üç anabaşlık altında toplamak mümkündür.

Bunlar :

- 1) İman ve islâm, yâni şeriat hakkında fikirleri,
- 2) Tarikat hakkında fikirleri,
- 3) Hakikat hakkındaki fikirleridir.

Zaten kendisi de bilinen tek eserine başlarken bu üç şeyden, yâni **Şeriat, Tarikat** ve **Hakikatten** bahsedeceğine işaret ediyor. Bu, gâyet tabiidir. Çünkü bunlar arasındaki münasebet o kadar sıkıdır ki, biri olmaksızın diğerdinden bahsetmek âdetâ imkânsızdır. O, bu hususu şöyle ifade ediyor :

"Tarikat, Şeriat üzerine kurulduğu gibi, Hakikat de Şeriaten zuhur eder. Âlim olanlar Şeriatte, Ârif olanlar Tarikatte yol alırlar. Hakikate varmak ise kâmillerin işidir. Onun için her üçünü de cism ü canla sevmek gerekir. Zaten Peygamber de, buyruklarına Şeriat, fiil ve hareketlerin tarikat olduğunu buyururlarken hakikatin hâli olduğuna işaret etmiştir. Öyleyse her üçünü elde eden kişi, ârif ve kâmil olma yolunda bütün mesafeyi katetmiş olur." Bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, çağdaş islâm düşünürle-

rinden Seyyid Hüseyin Nasr'ın şu örneğini hatırlatmak istiyorum:

"Bir daire düşünelim. Bunun çemberi sayısız noktalardan meydana gelmiştir. Bu sayısız noktalardan dairenin merkezine sonsuz sayıda yarıçaplar çizilebilir. Bunlardan her biri çember üzerindeki bir noktayı merkeze bağlar. İşte bu dairenin çemberi iman ve islâmın çerçevesi, yâni, şeriattır. Bunun üzerindeki noktalar da bütün inananları temsil eder. Her bir noktadan merkeze giden yarıçaplar da tarikatler, yâni yollardır. Zira dünyadaki insan sayısınca kuldân Allah'a yol vardır. Merkez ise **Hakikat**'i hem şeriâtın hem de tarikatın kaynağıdır. Hakikat ile Allah eş anlamlıdır. Şu halde bizim dairemizin yarıçapları kulları bağlayan yollardır. Fakat bu kullar, ancak şeriât çemberi üzerinde bulunmaları dolayısıyla bir yola girebilirler. Demek ki, Allah'a giden yolu bulmanın ilk şartı, iman ve islâm dairesi üzerinde olmaktır. Bu da herşeyden önce sağlam bir inancı gerektirir. Nitekim Terzi Baba da doğru yola girmenin ilk adımını **İman** olarak kabul etmekte, bununla Allah'ın bir lutfu, bir ihsanı olduğunu özellikle vurgulamaktadır.

O'na göre iman, Allah'ın varlığına ve birliğine, eşsiz ve noksansız sıfatlarıyla birlikte, " **آمنت** " de olanlara inanmak ve her'an kalbiyle onu tasdik etmektir. İmanın azı-çoğu yok, ancak kuvvetlisi-zayıfı vardır. Tasdikın devamlı oluşu ve tasdikle beraber ibadet, emir ve yasaklara riayet, imanın kuvvetliliğine işarettir. Bu da, Allah'ın hidâyet ve ihsanını lâıyk gördüğü kullarına bir lutfudur. "Yalan" ise imanla aslâ bağdaşmaz. O halde mü'min yalan söyleyemez.

Allah'a inanan kul, islâm-iman çemberi üzerinde yer almıştır. Aslında dairenin çemberi, merkezin bir yansımından ibaret olduğu için, bu çember üzerinde olanlara hakikat ışığı düşüyor, demektir. Bu da onların kurtuluşları için yeterlidir. Ama her zaman bununla yetinmeyenler, mutlaka merkeze gitmek isteyenler olacaktır. Bunlar ancak oraya giden yollardan birine, bir tarikata girmekle Hakikate ulaşabileceklerdir. Bu yol uzun ve çileli bir yoldur. Bu yolda kişiyi çelmeliyecek düşmanlar da vardır. Terzi Baba'ya göre bu düşmanların en büyükleri dörttür : Bunlardan birisi nefis, biri şeytan, biri kötü yâren, bir diğeri de dünya sevgisidir. Bunlara gâlib gelebilen insanı "Merd insan" olarak nitelleyen Terzi Baba, mücadele yollarını da göstermektedir. Dünya sevgisi ile Mevlâ sevgisinin kalpde aslâ bir arada bulunmadığını belirtirken de "ateş ile suyun aynı çanakta duramayacaklarını" söylüyor ve şunu ilave ediyor : "Dünya sevgisi aslında gereksizdir. Çünkü Allah, insanı dünya için değil, dünyayı insan için yaratmıştır. İnsanı da kendisini tanısin ve yalnız O'na ibadet etsin diye halk etmiştir."

Terzi Baba'nın bu düşüncelerinden hareketle, "tarikat ehlinin dünyadan tamamen el çekip, başkasının kazandığını yiyen insanlar olduğu" zannedilmemelidir. Bu düşüncelerle, gâye ile vasıta olamı tâyinde dikkatli davranılması gerektiğine işaret edilmektedir. Nitekim kendisi de Terzilik yapmaktadır.

Hz. Peygamber'in " **الفقر حشر** " (Fakirlik ıftiharumdur) anlamındaki hadisini kendilerine düstur edinen mutasavvıfların "**FAKR**" ıstılahı, tarikatta çoğu kez yanlış anlaşılımıştır. Bu yanlışlık "Fakr" kelimesinin Türkçe'de taşıdığı anlamının arapça metinlere aynen tatbikinden kaynaklanmaktadır. "Fakr" yoksulluk anlamına alındığı için bu yanlışlığı düşünölmüştür. Gerçekten kelimenin bu anlamı vardır. Fakat, bu hadisteki anlamı "Allah'ın lutuf ve keremine her yönüyle muhtaç olmak" şeklindedir. İşte Terzi Baba bu ikinci anlamı sezmiş ve bu konuda :

"Murad nedir ve yahud bu kelâmdan
Fakirullah idi bu ıftihardan"

diye söylemiştir. Eserinin bir başka yerinde de :

"İlahi cümlemiz eyle Gufran,
Hayırlı mal verüp sen eyle ihsan"

demektedir.

Nefisle mücadelede, Allah'ı çokca zikretmenin insanı başarıya ulaştıracağına özellikle dikkati çeken Terzi Baba'nın bu konudaki düşüncelerini de şöyle özetlemek mümkündür : "İnsanın arzuları, başka bir ifade ile içinden gelen istekleri ya vasıtalı ya da vasıtasızdır. Vasıtalı olanlar ise **Nefs**'den ya da **Hak**'tandır. Kulda **cüz**'i **irade** yâni (**seçme hürriyeti**) vardır. Kul bunlardan hangisini seçerse Allah da onu yaratır." Terzi Baba'ya göre, meleğin sesini şeytanınkinden, Hakk'inkini nefsinkinden ayırt etmede haram yemiyenler daha şanslıdırlar. Bunun için kul aslâ haram lokma yememeli. "Değil haram, şüpheli bir tek lokma yiyenin bile duâsı kırk gün kabül olmaz" demektedir.

Tasavvufta yolunu insanın kendisi seçse de, yola yalnız başına giremez. O, herşeyden önce bir terbiye işidir. Eğitilmeye muhtaç olan insanın ilk işi, kendisine yol göstermeğe muktedir birini bulmaktır. Bu **mürşid-i kâmil** genel adıyla **şeyh**'tir. Metodları farklı olsa da, medresede müderris ne ise tarikatta şeyh odur. Terzi Baba'ya göre tevbe edip, bir şeyhe bağlandıktan sonra, onun her dediğini kabul etmek, onu can-ı gönülden sevmek ona içten gelen bir saygı göstermek, onun her dediğini hak bilip emrini tutmak ve rızasını gözetmek, şeyhden başkasını terketmek, kısaca şeyh'e tam bir teslimiyet mürid için gereklidir. Bu teslimiyet

mürşidin çabuk yol almasını sağlar. Diğer taraftan Şeyh'in de bütün fiil ve hareketleri, telkinleri ile ahenkli olmalıdır. Aksi halde böyle bir terbiye sistemi de testirsiz kalır. Terzi Baba burada, mürşidin bir vasıta olduğuna, küllî irade dilemezse kulun tecelliden nasıbinin olamayacağına dikkat çekerek, "Allah dilerse ihsan eder ve O, verdiği aslâ geri almaz" diyor.

Böylece kamil bir mürşidin (yol göstericinin) idaresi altında "**yola giren**" kişi, Hak'tan başka her şeyden yüz çevirerek, yalnız O'na yönelir. Cehaletten ilme, kötü huylardan güzel huylara doğru koşar, kendi varlığından geçerek Hakk'ın varlığına doğru yol alır. Diliyle "Allah'tan başka Tanrı yoktur" deyip, gönülden "ibadete layık tek varlığın yine Allah olduğunu tasdik eder. Kendi varlığı bu yolla yıkılınca, tek bir şeyin yalnız Allah'ın var olduğunu söyleyip durur. Tek gâye Allah'a varmak olduğundan, kendi varlığını O'nun varlığında eritir, yok eder. Varlıkta birliğe erer.

Bu düşünceleriyle Terzi Baba, Tasavvufta vücutçuların görünüşünü benimser.

"İlimsiz irşad mümkün değildir, Hudâ ârifleri ise asla cahil olamazlar" diyen Terzi Baba, ilme ve âlime çok değer verir. Ancak, yalnız âlim olmak yeterli değildir. Kişi bildiğini yapmalıdır, yoksa ilmin bir yararı olmaz. Yâni, sadece **bilmek** değil, bilmekle birlikte **olmak ta** gerekir. Bununla beraber, âlime mutlaka saygı duyulmalıdır." Gülün kokusundan ve güzelliğinden yararlanan insan, onun dikenini hor görmemelidir.

Terzi Baba, ilmi, "**İlm-i Zahir**" ve "**İlm-i Bâtın**" diye ikiye ayırır. Bunlardan birincisi, mantık kuralları çerçevesinde aklın elde ettiği bilgi olup buna "kazanılmış bilgi = Kesbî bilgi" de denir. İkincisi ise aklı aşar. Dolayısıyla bu tür bilgi ile bilinebilen birçok şeyin, Zahirî bilgi ile bilinmeyeceği açıktır. Çünkü Batını bilgi, mantıkî aklın sahip olduğu bilgiden tamamıyla farklı olan bir bilgi çeşididir. Bu bilgi çeşidi, dış nesnelerin değil, hakikatin kendisinin vasıtasız idrakî; başka bir ifade ile, aklın muhtemel ve sadece tahmini bilgisine karşılık, şeylerin ne iseler O olmaları halindeki hakikatlerin bilgisidir.

Bunun içindir ki, bu bilgi türüne Sûfiler haklı olarak "Zevk" adını verirler. Bu deyim bir kavrama fiilinden çok, bir iç idrâk hali olan vasıtasız tecrübe haline işaret eder. Buna ilâhî bilgi, sırların bilgisi, gaybın bilgisi ...de derler.

Batını bilginin en göze çarpan özellikleri; Zahirî bilginin kazanılmış olmasına karşılık, Batını Bilgi Vehbî'dir, bağışlanmış-tır, doğuştandır, bütün yoklukların varlığını aydınlatana âittir. İnsanda bazı tasavvufî şartlar altında zuhûr eder. O aklın ötesin-

dedir ve aklı aşar. Belirli bir ruhi arınma derecesine ulaştığı zaman sufünün kalbinin her tarafına taştan nür şeklinde kendini gösterir. O, her şeyden önce, takdir edilmiştir. Velilik kazanılan bir merteye olmadığı gibi, O da kazanılamaz. Ancak Allah'ın iradesiyledir, ve kesinlik ifade eder. Batını bilgi aslında Allah'ın bilgisiyle aynıdır, O açıklanamaz. Sufi Batını bilgi vasıtasıyla Hakikat'in mahiyetinin tam bilgisini elde eder. İlahi tecelli vasıtasıyla Bir'in hangi anlamda Çok'tan farklı olduğunu anlar.

Bu özellikleriyle Batını bilgi, Zahirî bilgiden daha üstündür. Bu iki bilgi türünü mukayese eden Terzi Baba, Zahirî bilgi hakkında "küçük sularda cevher çok bulunmaz" demektedir.

Kısaca arzetmeğe çalıştığım bu düşünceleriyle Terzi Baba, Tasavvuf açısından yeni bir şey getirmemektedir. Zaten kendisinin de böyle bir iddiası yoktur. Bununla beraber O, huy ve ahlak bakımından üstün sayılan faziletlerin tamamına kavuşmuş, noksanlıklardan beraat etmiş, insana ait sıfatları nefsinde yok etmesini bilmiş, nefsin nasibini terkedip Hak'tan nasibini almış "Ölmeden önce ölünüz" buyruğunun sırrına ermiş, İbrahim Peygamber'in kerem ve cömertliğini, İshak Peygamber'in Teslimiyetini, Eyyub'un sabrını, Zekeriyya'nın yakarışını ve Hz. Muhammed'in Fakr'ını kendisine düstür edinmiş bir mürşid-i Kâmil, bir olgun insandır.